

NAXÇIVAN MUXTAR RESPUBLİKASI - 90

NAXÇIVAN MUXTAR RESPUBLİKASININ YARADILMASI ÖLKƏMİZİN HƏYATINDA MÜHÜM HADİSƏDİR

Bu il fevralın 9-da Naxçıvan Muxtar Respublikasının yaradılmasının 90 ili tamam olur. Muxtar respublikanın yaradılmasının Azərbaycanın, habelə bölgənin tarixində böyük əhəmiyyət kəsb etdiyini və onun xalqımızın həyatında əlamətdar hadisə olduğunu nəzərə alan ölkə Prezidenti İlham Əliyev 2014-cü il yanvarın 14-də Sərəncam imzalamışdır. Sərəncamda deyilir: "Azərbaycanın qədim bölgəsi Naxçıvan tarixən çətin sınaqlarla dolu mürəkkəb və eyni zamanda şəərəfli bir yol qət etmişdir. Çoxəsrlik dövlətçilik ənənələri olan bu diyar həmişə xalqımızın zəngin mədəni irsini layiqincə yaşatmış, yertirdiyi çox sayda görkəmli elm xadimləri, sənətkarları, tarixi şəxsiyyətləri ilə ölkəmizin sosial-iqtisadi, ictimai-siyasi həyatında əvəzsiz rol oynamışdır.

Naxçıvan əhalisinin milli istiqlal ideyalarına bağlılıq nümayiş etdirərək dövlət müstəqilliyimizin bərpası, qorunub saxlanması və möhkəmləndirilməsində müstəsna xidmətləri vardır. Bu gün yüksək potensiyalı malik muxtar respublika bütün dövlət proqramlarını, infrastruktur layihələrini böyük uğurla həyata keçirməsi sayəsində ölkədə dinamik inkişaf xəttinə uyğun, fasiləsiz aparılan irimiqyaslı quruculuq, abadlıq işlərinin fəal iştirakçısıdır".

Naxçıvan Muxtar Respublikasının yaradılması Azərbaycanın siyasi tarixinin mühüm əhəmiyyətli hadisəsidir. Bunu nəzərə alan Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin Sədri Vasif Talıbov 2014-cü il muxtar respublikada "Muxtariyyət" ili elan etmiş və Tədbirlər Planını təsdiq etmişdir. Tədbirlər Planında 2014-cü ildə muxtar respublikanın idarə və təşkilatlarında, elm və təhsil müəssisələrində bir sıra tədbirlərin hazırlanıb həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Bu istiqamətdə görülməli işlərə artıq başlanılmışdır.

Naxçıvan Muxtar Respublikasının yaradılmasının ildönümü müxtəlif vaxtlarda dövlət səviyyəsində qeyd olunmuşdur. 1949-cu ildə muxtar respublikanın 25, 1964-cü ildə 40, 1974-cü ildə 50 illik yubileyləri keçirilmişdir. Azərbaycan Respublikası dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra Naxçıvan Muxtar Respublikasının 75 (1999), 80 (2004), 85 (2009) illik yubileyləri qeyd edilmişdir. Ölkəmiz muxtar respublikanın 90 illik yubileyini yüksək əhval-

ruhiyyə və böyük nailiyyətlər qazanmaqla qeyd edir.

Azərbaycanın ayrılmaz tərkib hissəsi olan Naxçıvan Muxtar Respublikası çox mürəkkəb tarixi inkişaf yolu keçmişdir. Naxçıvan ərazisində hadisələri mürəkkəbləşdirən XIX əsrin 20-ci illərində Azərbaycan torpaqlarına köçürülən, özlərinin dövlətlərini yaratmağa cəhd edən ermənilər olmuşdur. Rusiya tərəfindən ərazi mübahisələri qızışdırılır və bunları ermənilərin xeyrinə həll etmək siyasəti aparılırdı. Azərbaycan Demokratik Respublikası dövründə Azərbaycana qarşı iddia edilən ərazi məsələsi bolşevik hakimiyyəti dövründə də davam etdirilirdi. Həmin illərdə Azərbaycan ilə Ermənistan arasında mübahisəli ərazilər əsasən Naxçıvan, Zəngəzur və Dağlıq Qarabağ idi.

1918-ci ilin may ayında Azərbaycan torpağında yaradılan Ermənistan (Ararat Respublikası) dövləti 9,8 min kv. km ərazidə yerləşmişdi. Bununla kifayətlənməyən Ermənistan Azərbaycana qarşı 7,9 min kv.km ərazi iddia edirdi. İddia etdiyi ərazilər içərisində Naxçıvanı ən vacib hesab edirdi. Belə bir uydurma fikir irəli sürürdü ki, "Naxçıvan və Şərursuz Ermənistan yaşaya bilməz". Ermənilərin xülyələrinin gerçəkləşməsi üçün bir sıra dövlətlər ona siyasi dəstək verməklə yanaşı, iqtisadi və hərbi yardım göstərirdilər. Azərbaycan Demokratik Respublikasının düşdüyü çətin vəziyyətlə əlaqədar o, Naxçıvana lazım olan köməyi göstərə bilmirdi. Bu vəziyyə-

ti obyektiv qiymətləndirən Naxçıvan əhalisi, yerli ziyalılar, Müsəlman Milli Şurası bütün imkanları və qüvvələri ilə erməni daşnaklarına qarşı inadla mübarizə aparırdı. Naxçıvanın erməni işğalına düşməsinə imkan vermir, hər vechlə Azərbaycanın tərkibində qalmağa çalışırdılar.

1920-ci il aprelin 27-də bolşevik Rusiyası Azərbaycanı işğal edəndən sonra Naxçıvan bölgəsində ermənilər daha da fəallaşdılar. Rusiya rəhbərləri Azərbaycan torpaqları hesabına Ermənistanı sovetləşdirmək istəyirdi və onları şirnikləndirirdi.

Ermənistanın daşnak rəhbərliyi Naxçıvanı Azərbaycandan qoparmaq üçün bütün vasitələrdən istifadə edirdi. Ermənistan hökuməti bildirirdi ki, eğer Azərbaycan Şərur-Dərələyəz qəzasından və Naxçıvan rayonundan imtina edərsə, o da öz növbəsində Qarabağ və Zəngəzurun Azərbaycana birləşdirilməsinə razılıq verər. Azərbaycan İnkilab Komitəsinin sədri N.Nərimanov bu təklifi rədd edərək, qədim Azərbaycan torpaqları olan Naxçıvan və Culfa ərazilərinin dərhal sovet qoşunları tərəfindən tutulmasını və Azərbaycana birləşdirilməsini təkidlə tələb edirdi.

Naxçıvanın sovetləşməsi uğrunda mübarizəyə başlandı və daşnaklara qarşı aparılan əməliyyatlar nəticəsində 1920-ci ilin iyunun 28-də Naxçıvan şəhəri tutuldu. İyunun 29-da Naxçıvan İnkilab Komitəsi təşkil edildi və bu komitə Naxçıvanı Sovet Sosialist Respublikası elan etdi. Naxçıvan İnkilab Komitəsinin tərkibinə Mirzəli bəy Bektaşov, Abbas Qədimov, Fərəməz Mahmudbəyov, Qafar Babayev və b. daxil oldular.

1920-ci il avqustun 10-da Naxçıvan İnkilab Komitəsinin sədri Mirzəli bəy Bektaşov Azərbaycan SSR XKS-nin sədri N.Nərimanova göndərdiyi məktubda yazırdı: "Naxçıvan xalqının böyük əksəriyyətinin qərarı ilə Naxçıvan ölkəsi özünü Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının ayrılmaz hissəsi hesab edir..."

1920-ci ilin avqustun 10-da Sovet Rusiyası ilə Ermənistan arasında müvəqqəti saziş bağlandı və onun şərtlərinə görə Şərur-Dərələyəz qeyd-şərtsiz Ermənistanə verildi. Qarabağ, Zəngəzur və Naxçıvan isə yenə də "mübahisəli vilayətlər" elan olunurdu. Bununla Rusiya Azərbaycan torpaqları hesabına Ermənistanı sovetləşdirmək siyasəti yürüdüdü. N.Nərimanov Moskvaya göndərdiyi teleqramlarda Azərbaycanda sovet hakimiyyəti qurulana qədər mübahisəsiz sayılan vilayətlərin indi nədənsə mübahisəli sayılmasına qarşı ciddi etirazını bildirirdi.

1920-ci il oktyabrın 28-də Sovet Rusiyası ilə daşnak Ermənistanı arasında başqa bir müqavilə imzalandı. Bu müqavilədə Azərbaycanın rəyi nəzərə alınmadan Zəngəzur və Naxçıvan Ermənistanə güzəşt edilirdi. Bolşevik Rusiyası bu yolla Ermənistanə sovet hakimiyyəti qurulması üçün zəmin hazırlamaq, ermənilərin rəğbətini qazanmaq istəyirdi.

Ermənistan SSR yaradıldıqdan sonra (1920, 29 noyabr) Azərbaycan ərazisinə iddialar daha da artdı. 1920-ci il noyabrın 30-da AK(b)P MK Siyasi və Təşkilat bürolarının birləşmiş iclasında N.Nərimanovun verdiyi bəyanat və ertəsi gün qəzetlərdə onun saxtalaşdırılmış şəkildə dərc olunması erməni iddialarının daha da artmasına səbəb oldu. N.Nərimanov Ermənistan SSR yaradılması münasibətilə təbrik göndərilməsini təklif etmiş və demişdi ki, "Sovet Azərbaycanı ilə Sovet Ermənistanı arasında heç bir sərhəd yoxdur".

Qərarda da, N.Nərimanov çıxışında da, 1920-ci il dekabrın 1-də Bakı Sovetinin iclasında onun elan etdiyi bəyanamədə də Naxçıvan

İsmayıl HACIYEV,
AMEA Naxçıvan
Bölməsinin sədri, akademik

haqqında məsələ qaldırılmamışdı. Qəzetlərdə dərc olunmuş bəyanaməyə aşağıdakı fikir əlavə edilmişdi: "Zəngəzur və Naxçıvan qəzalarının ərazisi Sovet Ermənistanının ayrılmaz ərazisidir". Bu sözlər, ola bilsin, diplomatik mülahizələrə görə, Q.Orconikidze, S.Kirov və onların həmfikirliyi tərəfindən ora daxil edilmişdi. Həmin fikir ermənilərin yeni addımlar atmasına təkan verdi və dekabrın 25-də onlar Zəngəzurda "Azad Sünik hökuməti" təşkil etdilər. Zəngəzur qəzasının qərb hissəsi Ermənistanın əlinə keçdi.

N.Nərimanov və onun yaxın silahdaşlarının qəti mövqeyi və prinsipliliyi sayəsində Naxçıvanı Ermənistanə birləşdirmək cəhdi baş tutmadı. 1920-ci il dekabrın 2-də Aleksandropolda (Gümrüdə) Ermənistanın daşnak hökuməti ilə Türkiyə arasında imzalanmış müqaviləyə əsasən sonradan Naxçıvan, Şərur və Şaxtaxtıda səvərmə yolu ilə xüsusi idarəçilik yaradılmalı idi və Ermənistan onun işinə qarışmamağı öz öhdəsinə götürürdü. Həmin müqaviləyə əsasən türk generalı Veysəl Ünüvar özünü müvəqqəti fəvqəladə komissar elan etdi, öz dəstələri ilə Şərur da daxil olmaqla Ermənistanla sərhəd məntəqələrini tutdu.

1920-ci il dekabrın 28-də Ermənistan SSR Herbi İnkilab Komitəsi bəyanamə ilə çıxış edərək Naxçıvanın müstəqilliyini tanıdığını elan etdi.

Naxçıvanda əhalinin narazılığı get-gedə artdı. Bununla əlaqədar Azərbaycan İnkilab Komitəsinin üzvü, ədliyyə komissarı B.Şaxtaxtinski Naxçıvana göndərildi. Naxçıvanda, Ordubadda, Şərurda və b. yerlərdə Naxçıvanın Ermənistanə verilməsinə qarşı böyük mitinqlər keçirilirdi. Əhalinin əksəriyyəti Azərbaycanın tərkibində müstəqil Naxçıvan Sovet Sosialist Respublikasının yaradılmasını tələb edirdilər.1921-ci ilin yanvar ayında Naxçıvan respublikasında onun Azərbaycan SSR tərkibinə daxil olması barədə rəy sorğusu keçirildi. Rəy sorğusu nəticəsində respublika əhalisinin 90 faizi Naxçıvan diyarının Azərbaycan SSR tərkibində qalmasına tərəfdar çıxdı.

Naxçıvan əhalisinin böyük əksəriyyətinin bir neçə illik inadlı mübarizəsi və rəy sorğusunun nəticəsi Naxçıvanın ərazi statusunu həll etdi. Rusiya tərəfi Naxçıvanın müsəlman əhalisinin iradəsi ilə hesablaşaraq və eləcə də Azərbaycan bolşeviklərinin millətsevər hissəsinin mövqeyini nəzərə alaraq Naxçıvanın öz müqəddəratını həll etmək hüququnu tanımaq məcburiyyətində qaldı.

Naxçıvanın Azərbaycanın tərkibində qalmasına B.Şaxtaxtinskiyə emeyini xüsusilə qeyd etməliyin. Onun RSFSR XKS-nin sədri V.İ.Leninə yazdığı 13 avqust, 20 sentyabr, 7 oktyabr 1920-ci il və xüsusən 1 mart 1921-ci il tarixli məktub və te-

leqramlarda, əlavə etdiyi arayışlarda bolşevik hakimiyyətinin Şərur siyasəti, bu zaman yol verilmiş səhvlər, Rusiya-Türkiyə münasibətlərinin qurulması və bunun Rusiya üçün əhəmiyyəti, Azərbaycan-Rusiya münasibətləri, Azərbaycanın ərazi bütövlüyü problemi, Naxçıvanın Azərbaycanın tərkibində saxlanması və ona muxtariyyət verilməsi və başqa məsələləri çatdırmış, təklif və mülahizələrini bildirmişdi.

B.Şaxtaxtinskiyə təklifləri V.Lenini maraqlandırmış və o, məsələnin RK(b)P MK Siyasi Bürosunda müzakirə edilməsi barədə göstəriş vermişdi.

Bu zaman Türkiyədən gələn nümayəndə heyəti ilə də danışıqlar aparılırdı. Danışıqlarda bir sıra məsələlərə yanaşı, Naxçıvan məsələsi də müzakirə olunurdu. Naxçıvan məsələsinin həm Siyasi Bürodə, həm də Türkiyə-Rusiya danışıqlarında müzakirə edilməsi onun ədalətli həllinə kömək göstərdi. 1921-ci il martın 16-da, Naxçıvanla bağlı iki mühüm qərar qəbul edildi. RK(b)P MK Siyasi Bürosu B.Şaxtaxtinskiyə təklifini bəyənərək, Azərbaycanın tərkibində Naxçıvan Sovet Respublikasının yaradılması haqqında qərar qəbul etdi. Həmin gün Türkiyə-Rusiya müqaviləsi də imzalandı. Bu müqavilənin üçüncü bəndinə əsasən Naxçıvan vilayəti "Azərbaycanın qeyyumuluğu (protektoratı) altında muxtar ərazi olurdu, bir şərtlə ki, Azərbaycan bu qeyyumuğu üçüncü dövlətə güzəştə getməyəcəkdir".

Azərbaycanın ayrılmasız tərkib hissəsi olan Naxçıvan diyarının "milli sovet dövlət quruluşu" onun coğrafi və geosiyasi mövqeyi ilə əlaqədar tarixən yaranmış millətlərə, həmçinin ərazi münasibətləri ilə müəyyən edilirdi.

XX əsrin 20-ci illərində Türkiyə ilə Cənubi Qafqaz respublikaları arasında həll olunmamış məsələləri nizama salmaq mühüm bir iş kimi qarşıda dururdu. Bunun üçün yeni bir konfrans çağırmaq və orada bu məsələləri həll etmək lazım idi. Razılığa əsasən belə bir konfrans Qars şəhərində keçirildi. Qars konfransı 1921-ci il sentyabrın 26-da başladı, oktyabrın 30-da müqavilə bağlanması ilə sona çatdı. Konfransda Moskva müqaviləsinin maddələri bir daha təsdiq edildi. Bu müqavilə ilə Naxçıvanın sərhədləri bir daha dəqiqləşdirildi və bundan sonra bu məsələyə baxılmayacağı qərarlaşdırıldı. Naxçıvan Respublikasının sərhədləri belə müəyyən edildi: "Üçbucaq təşkil edən zonada yerləşən Naxçıvanın ərazisi Urmiya kəndindən başlayan düz xətt boyunca Aradzəyən stansiyasına qədər, yenə də düz xətt boyu qərbi Daş Burun dağına (3142 m), suayırıcı xətlə şərqə Daş Burun dağından (4108 m) keçib Cəhənnəm dərəsi ilə bulaqdan (cənub) keçib, suayırıcı xətt üzrə Bağırca dağından (6607 və ya 6587 m) keçmiş İrəvan dairəsi və Şərur-Dərələyəz qəzasının inzibati sərhədi boyunca 6629 m yüksəkliyindən Kömürlü dağı (6839 və ya 6930) və oradan (3080) yüksəkliyindən Sayat Dağı (7868) Qurd Qulaq kəndi və Həməşür dağına (8160), 8022 yüksəklik Quru Dağı (10282) və bundan sonra keçmiş Naxçıvan qəzasının inzibati sərhədi daxilində müəyyən edilmişdi".

Beləliklə, RSFSR hökumətinin, ingilislərin və amerikalıların erməni-pərəst mövqeyinə, erməni daşnaklarının ciddi cəhdlərinə və silahlı mübarizələrinə baxmayaraq, Naxçıvan əhalisinin qətiyyəti, dönməz iradəsi, Türkiyənin prinsipli mövqeyi və B.Şaxtaxtinski kimi siyasi xadimlərin səyləri nəticəsində Naxçıvan Azərbaycanın tərkibində saxlandı.

1921-ci il aprelin 4-də Naxçıvan SSR İnkilab Komitəsi təşkil olundu: Ə.Qədimov - İnkilab Komitəsinin sədri, eləcə də Xalq Komissarları Sovetinin sədri; Ə.Abbasov - Səhiyyə komissarı; Ş.Əliyev - Daxili İşlər, Poçt, Teleqraf komissarı; A.Şadlinski - Naxçıvan qəzalarının reisi; Mehdiyev - Xalq Təsərrüfatı Şurasının sədri; Bəneniyarski - Maliyyə komissarı; A.Rüstəmov - Təhsil və Ədliyyə komissarı; Məmmədov - Ərzaq komissarı və Musayev - Fəhlə-Kəndli müvəkkili.

⇒ Davamı 11-ci səhifədə